

«BALACA DOSTLARIM ÜÇÜN» SİLSİLƏSİNDƏN

XALQIMIZIN SEVİMLİ ŞAİRİ

Yetimlik tez gəldi

1908-ci ilin iyun günlərindən birində Bakıda Dağlı məhəlləsindəki II Təzəpir döngəsində, 6 №-li evdə bir uşaq dünyaya gəldi. Oğlan uşağı. İyirmi üç yaşlı mehriban, xoşrəftar ana – Züleyxa sevinirdi. Tündməcaz, çox vaxt qaşqabaqlı görünən atanın – Mirzə Əbdülqədirin üzü gülürdü. Bu gülüş Züdeyxanın sevincini bir az da artırır, onun zəif düşmüş bədəninə qüvvət verirdi.

Uşağın adını Mikayıl qoydular. O, ayyarımılığına çatar-çatmaz anası Züleyxa qayğısı əskik olmayan dünyaya göz yumdu. Körpəsindən nigaran qala-qala!..

Oğul isti ana qoynundan, doğma ana nəfəsindən məhrum oldu. Sonralar, o doqquz yaşında o, bu böyük itkini belə ifadə edəcəkdir:

Ana dedim, ürəyimə yanar odlar saçıldı,
Ana dedim, bir ürperiş hasil oldu canımda,
Ana dedim, qarşımda bir gözəl səhnə açıldı.
Ana dedim, fəqət onu görməz oldum yanımda.

Ata çaşbaş qalmışdı. Bilmirdi heç neyləsin? Körpəyə baxan, onu süd verən adam lazımdır?!

Mirzə Əbdülqədir müəllimdi. «Səadət» məktəbində işləyirdi. Çox fikirləşməyə vaxt yox idi. Birdən gözlərinin qabağına doluğduğu Xızı gəldi. Özünün gözəl təbiəti, ab-havası, rayihəli gül-çiçəyilə ömründə dərin il salmış doğma Xızı kəndi...

Ertəsi gün Mirzə Əbdülqədir oğlunu Xızıya apardı. Bibisi gəlini Səfiyyəni ona süd anası tutdu...

Səfiyyə körpəni sevdi, əzizləyə-əzizləyə ona süd verdi: analıq elədi. Sonra Mirzə Əbdülqədir Mikayılı öz yanına, Bakıya gətirdi. Ömürlük taleyini bağladığı Bakıya.

Mikayıl hafizəli, gözüaçıq, müşahidəli uşaqdı. Eşitdiklərini yadında saxlayır, gördüklərini özünəməxsus bir şirinliklə danışdırdı. Şeir əzbərləməkdən yamanca xoşlanırdı.

Axşamlar oğlunun məharətlə, həyəcanla şeir söyləməsindən zövq alan atanın gözlərində sevinc qığılcımları görünərdi. Bundan bir az da həvəslənən Mikayıl yorulmaq bilməz, şeiri şeir dalınca deyər, ata heyərt içində donub qalardı. Oğlunsa üz-gözündən sevinc aşıb-daşardı... Ancaq bu əziz axşamlar, bu xoş anlar uzun sürmədi. 1914-cü ildə Mirzə Əbdülqədir qəflətən vəfat etdi.

Yetimlik çox tez gəldi, yaman tez gəldi!

Ehtiyacla əlbəyaxa

Adətən uşaqlıq illərini insan ömrünün qayğısız illəri adlandırırlar. Ancaq bu cür qayğısız illər çox təəssüf ki hamıya nəsib olmur. Ağır güzəranda, çətinliklər içərisində insanı göz açmağa qoymayan ehtiyacla əlbəyaxada Mikayıl da qayğısız uşaqlıq illərinin fərəhini duya bilməmişdir.

Bu barədə özü iyirmi yeddi yaşında xatırlayacaqdır:

Nə ata çağırışı, nə ana səsi,
Bunların gül kimi lətif busəsi,
Ruhuma ətrini saça bilmədi,
Mənim çocuq dərdim heç əskilmədi.

Kitab vurğunu

1915-ci ildə Mikayıl yaxın qohumlarının köməyilə rus-Azərbaycan məktəbinə daxil oldu. 1920-ci ilə qədər orada oxudu, tbtidai təhsil aldı.

Mikayıl uşaqılıqdan mütaliəni çox sevirdi, əlinə keçən kitabı oxumamış yerə qoymazdı. Gecələr, bir də görərdin kəsif lampa işığında yerində dirsəklənib mütaliə edir. Nənəsinin nə vaxt gəlib başının üstünü aldığıni bilməzdi:

– Bala can, gecənin yarısıdı ki... Hamı çoxdan yatıb, özünə yazığın gəlmir sənini?! Nə vaxt yatacaqsan, sən?

Nənəsinin çox sevən Mikayıl günahkarmış kimi deyərdi:

– Nənə can, lap azca qalıb, onu da qurtarıb yatacam. Nənə gedib yerində uzanardı, haçandan-haçana yuxulardı.

Nəvə də yatmağına yatarı, ancaq nə vaxt yatdığından özünün xəbəri olmazdı. Ev adamları onu tez-tez sinəsi üstə kitab olduğu halda yatan görərdilər.

Sınıf yoldaşları Mikayılı sevirdilər. Ən çoxu da ona görə ki, yaxşı şeir oxuyurdu. Hərərətlə, həyəcanla, ürəkdən!

Xatirələrdən sətirlər

Professor Əkrəm Cəfər xatırlayır: «1920-ci ildi. Azərbaycanca Sovet hakimiyyəti qurulmuşdu. Mən Lahıcdan Bakıya oxumağa gəldim, darülmüəlliminin pansionuna daxil oldum... O zaman qubernator bağında Belinski adına uşaq kitabxanası vardı. Burada cümə günləri «Çocuqlar sabahı» keçirilirdi. Məktəblilər hər cümə buraya yığılıb, bədii çıxışlar edirdilər. Mən də «Çocuqlar sabahı»na gedirdim, çıxış edən uşaqqlara tamaşa edirdim. Uşaqqlar arasında bir əsmər oğlan da gözə dəyirdi. Onun şeir oxuması mənə çox gəlirdi. Həmin oğlanın özünəməxsus pafosu, əl-qol, baş və mimika hərəkətləri mənə xüsusi təsir bağışlayırdı...

1922-23-cü dər il başlamışdı. Birdən həmin əsmər oğlanı – Mikayılı darülmüəlliminin koridorunda gördüm. Gözəl bir sevinc ruhumuzu qapladı. Mikayıl da darülmüəlliminə oxumağa girmişdi... Mənim üçüncü, onun birinci sinifdə oxumağı dostluğumuza mane olmurdu».

Darülmüəlliminində Mikayılla oxumuş filologiya elmləri namizədi, alim-şair Cəfər Rəmzi deyir: «Mikayıl Müşfiqlə birinci, ikinci sinifləri birlikdə

oxumuşuq (mən «a», o, «b» sinfində). Qalan iki sinfi o, 12 nömrəli məktəbdə oxudu... Mikayıl Müşfiq məndən 3 yaş kiçik olsa da, həyatı, dövrü məndən yaxşı görürdü, məndən yaxşı düşünürdü. Onun bəzi məsləhətlərini indi də xatırlayıb, ona rəhmət oxuyuram. Məsləhətini mənə təklildə deyərdi. Bir ərəb alimi deyir ki, adam arasında kəsir demək onu təhqir etməkdir».

Mikayıl 12 nömrəli iki dərəcəli məktəbi 1927-ci ildə bitirdi. Sonra Azərbaycan Dövlət Universitetinin dil və ədəbiyyat şöbəsinə qəbul olundu, 1931-ci ildə də ali təhsilini başa vurdu.

Təxəllüs

O, şeir yazmağa çox erkən başlamış, fitri istedadı ilə hamının diqqətini cəlb etmişdir. Özü yazmışdır: «1925-ci ildən ədəbiyyata qızğın həvəsim vardı. O zamandan məktəbin divar qəzetində, sonra «Gənc işçi», «Kommunist», «Yeni yol» qəzetləri, «Komsomol», «İnqilab və mədəniyyət» jurnallarında şeirlərim çap olunmağa başlamışdır».

Məktəb divar qəzetində çıxmış şeirlərindən biri budur:

Mən sərsəri bir rüzgar,
Ellər mənə olmuş yar.
Hələ yenə matəm var
Mən ağladığım yerdə.

Mikayılın əlyazması şəklində mənə məlum ilk şeiri «Kölgəliklərdə» adlanır. 25 oktyabr 1925-ci ildə yazılmışdır. Əlyazmasının sonunda «Yeldəyən oğlu Səbayel» sözlərini oxuyuruq. Yəqin belə bir təxəllüs götürmək istəyirmiş. Onda bu şeiri çap etməmişdilər. İndi o şeiri M.Müşfiqin üç cilddə «Əsərləri»-nin birinci cildinə daxil etmişəm.

Şairin ilk mətbu şeiri «Bir gün»dür, 1926-cı ildə «Gənc işçi» qəzetində dərc olunmuşdur. Bunun ardınca onun dövrü mətbuatımızda tez-tez şeirləri görünməyə

başlamışdır. O, bunları «M.Müşfiq» imzası ilə nəşr etdirmişdir. Şairin ədəbi təxəllüsü olan «Müşfiq» sözü mənası etibarilə çox çalarlı bir sözdür, şəfqətli, rəhmdil, nazik ürəkli, mehriban, məhəbbətli, sevən adam deməkdir. Bu təxəllüs şairə necə də yaraşır!

Odlar diyarının nəğməkarı

1930-cu il. İlk kitab sevinci, fərəhi. «Küləklər»di ilk kitabın adı, «Küləklər»! Dörd ildə yazdıqlarını toplamışdı buraya. 1932-1935-ci illər arasında da daha doqquz kitabı nəşr olundu. Nədən danışırdı bu kitablarında şair? Azərbaycanımızın sərvətlərini, təbii gözəlliklərini, göllərini, çaylarını, çöllərini təsvir və tərənnüm edirdi. Zəhmətin ucalığından, tərbiyənin, təhsilin faydasından, vacibliyindən, sənəti sevməkdən danışırdı. Adamlarımızı gözəlliklərdən zövq almağa, hərəni öz işini, peşəsini sevməyə, həyatda bir iz qoymağa çağırırdı:

Bu vəfasız ömür, bu coşğun dərə
Gərək boş-boşuna axıb keçməsin!
Bu gözəl cahanı sanıb pəncərə,
Hər gələn sadəcə baxıb keçməsin!

Gözəl çağırışdı, deyilmi, uşaqlar?! Bədi, məhəbbətli, ilhamlı çağırış!
Müşfiqə odlar diyarının nəğməkarı deyirik.

Uşaqların dostu

M.Müşfiq uşaqları çox sevirdi, uşaqlara böyük mid bəsləyirdi. Onların xalqın layiqli oğul və qızları olmasını ürəkdən arzu edirdi.

O, uşaqlar üçün «Coğrafiya», «Pambıq», «1 May», «Məktəbli şərqi», «Pioner sarayı», «Zəhra üçün şeirlərini yazıb; «Vuruşmalar», «Qaya» poemalarını qələmə alıb; «Şəngül, Şüngül, Məngül», «Kəndli və ilan» mənzum nağıllarını

yadigar qoyub. Şairin nəzərini gah coğrafiya dərsinə əvvəllər etinasız yanaşan, sonralar səyahət nəticəsində səhvlərini başa düşən («Coğrafiya»), gah pambıq toplanışında ata-analarına kömək edən məktəblilər («Pambıq»), gah müəllimin şagirdlərinə vuruşmalardan söhbət açması («Vuruşmalar»), gah yetim,y urdsuz uşaqların həyat («Qaya»), gah da xalq nağıllarımızdan gələn maraqlı əhvalatlar cəlb edir.

Söz yox, bu deyilənləri müəllif biri-birindən seçilən maraqlı bədii vasitələrlə, oynaq və şirin bir dillə işıqlandırır.

Müşfiq dağı

O hələ yazacaq, yaradacaqdı!..

Qəlbi böyük arzular yuvasıydı. Çox əsərlər uçurdacaqdı bu yuvadan. Çox!..

«Yelkənim açılır, qara yel əsmə!» Onun sözləridir, Müşfiqin. Çox istəyirdi qara yel əsməsin. Əsməsin!.. Gəncdi, yazmaq, yaratmaq arzusu tükənməzdi.

Ümid eləyirdi. Di gəl ki, şəxsiyyətə pərəstişin gülləsi onu nişan almışdı.

1937-ci il. Dörd iyun gecəsi... Həbs elədilər onu. Günahı olmaya-olmaya. Altı ay keçər-keçməz güllələdilər onu. 1938-ci il yanvarın altısında. Xalqın qəlbinə bir dağ çəkildi o gün. Müşfiq dağı!..

O, hələ çox yazacaq, yaradacaqdı!..

Müşfiq məktəbi

Eşidən hər bir kəsdə xoş arzular, gözəl duyğular, əziz xatirələr oyadan bir söz var. Bu sözü hamı böyük ehtiram və məhəbbətlə çəkir, hamının sevdiyi bir sözdür bu söz. Hamının.

Məktəb! «Məktəb» sözü həmişə əzizdir. Hamı üçün əzizdir! Hamı üçün! Hamı buradan keçib həyata gedir. Hamı!

M.Müşfiq də hamı üçün əziz olan məktəbdə müəllim işləmişdir. İşlədiyi məktəb – 18 nömrəli məktəb indi onun adını daşıyır. Müşfiq məktəbi adlanır. Müşfiq məktəbi!

– Mən bu il məktəbə gedəcəyəm.

– Hansı məktəbə?

– Müşfiq məktəbinə.

– Mən bu il məktəbi qurtaracağam.

– Hansı məktəbi?

– Müşfiq məktəbini!

Hər il bu sözləri neçə-neçə şagird təkrar edəcək. Sevinəcək, fəxr edəcəkdir.

Müşfiq də onlarla sevinəcək, fəxr edəcəkdir! Axı o, uşaqları çox sevirdi. Müəllim kimi, böyük qardaş kimi, ata kimi sevirdi, şair kimi sevirdi.

İyun, 1968; iyul 1988

BÖYÜK ŞAIR, BÖYÜK DRAMATURQ

«Cahan sərgisi»ndə

Bəxtiyarsan, əgər çəkdiyən əmək

Cahan sərgisinə versə bir çiçək.

Zəhmətinin sayəsində, hünər və istedadınla parlamaq, öz xalqının içərisində tanınmaqla, sevlənməklə bərabər dünyaya çıxmaq, başqa xalqların da diqqətini cəlb etmək, «cahan sərgisi»nin iştirakçısı olmaq. Bu, unudulmaz sənətkar Hüseyn Cavid demişəkn, bəxtiyarlıqdır. Əsl yaradıcı insana, əsl zəhmət adamına xas olan bəxtiyarlıq.

Öz ölməz əsərləri – solmaz çiçəkləri ilə «cahan sərgisi»nin daimi iştirakçısı olan əsl yaradıcı insanlardan biri də böyük şair, böyük dramaturq Hüseyn Cavidin elə özüdür.

Şagirddən müəllimə

24 oktyabr 1882-ci il. Bu gün onun – Hüseyn Molla Abdulla oğlu Rasizadənin Azərbaycanın ən qədim şəhərlərindən olan Naxçıvanda dünyaya göz açdığı gündür.

Molla Abdulla çox istəyirdi ki, Hüseyn də böyüyəndə ruhani olsun. Onu təhsil almaq üçün mollaxanaya qoymuşdu. Hüseyn də oxuyurdu... Böyük qardaşı Məhəmməddən də ərəb və fars dillərini öyrənirdi.

O böyüdükcə atasının onu ruhani etmək arzusu da böyüyürdü...

Ancaq bir gün (bu günü sonralar Hüseyn ömrü boyu xatırlamışdır) zamanəsinin ağıllı maarifpərvərlərindən olan Qurbanəli Şərifov onu mollaxanada oxumaq fikrindən daşındırdı. Beləcə Hüseyn 1895-ci ildə mollaxanın buraxıb Məhəmməd Tağı Sidqinin «Məktəbi-tərbiyə» adlı dördsınıfli məktəbinə getdi. Atasından gizli, onun razılığını almadan. Hüseyn yaxşı bilirdi ki, atası bundan xəbər tutsa böyük mərəkə olacaq. Axı arzusunun alt-üst olacağına hansı ata dözə bilərdi ki, Hüseynin də atası dözəydi?!

Ata oğlunun mollaxanadan qaçdığından çox tez xəbər tutdu. Necə hirsləndi, necə hirsləndi, Hüseynə elə gəldi ki, ildırım çaxdı, göy guruldadı...

Ata «Məktəbi-tərbiyə»yə getməyi oğluna qadağan etdi. Hüseyn içəridən alışıb yandı: nə etsin, dərini kimə desin?! Ən çox sevdiyi atası da onu başa düşmür!.. Başa düşmək istəmir! O, çox düşündü, daşındı, yenə sevimli müəllimi Sidqiyə, gözəl insan Qurbanəli Şərifova ümid bağladı. «Atamı bircə onlar yumşalda bilərlər. Bircə onlar!»

Əlacı hər yerdən üzülən Hüseyn dərini Sidqiyə dedi. Sidqi ona ümid verdi:

– Sən ruhdan düşmə, Hüseyn. Görək Qurbanəliyə nə neyləyirik, Molla Abdullanı necə yumşaldırıq. Sən heç fikir eləmə.

Hüseynin üzü güldü. O, çox ağıllı uşaqdı, başa düşürdü ki, atasının arzusunu alt-üst eləməklə onun qəlbini sındırmışdır. Ona görə də indi atasının razılığı Hüseyn üçün hər şey idi.

Məhəmməd Tağı Sidqi və Qurbanəli Şərifov qoçaq adam imişlər. Molla Abdullanı onlar yumşalda bilmişdilər, onun razılığını ala bilmişdilər, bundan sonra onların qoçaqdan da qoçaq olmalarına daha bir adam şübhə edə bilməz. Hüseyin belə düşünürdü. O, atasının tezliklə yumşalmasına inana bilməsə də bu, həqiqət idi. Düşünürdü: «Gör necə hörmətliyərlər ki, atam sözlərindən keçə bilməyib»

Doğrudan da Molla Abdullanının Məhəmməd Tağı Sidqiyə də. Qurbanəli Şərifova da hörməti vardı. Bir də onlar atanı inandıra bilmişdilər ki, oğlunda böyük istedad var, bu istedadın qarşısında sədd çəkmək lazım deyil.

Hüseyin «Məktəbi-tərbiyə»ni 1898-ci ildə başa çatdırdı. Təhsilini davam etdirməyə böyük həvəsi vardı. Ancaq gözlərinin bərk ağrımağa başlaması işə əngəl törətdi. Ub vaxt onu böyük qardaşı Məhəmməd Təbrizdə idi. Atası Hüseyini müalicə üçün qardaşının yanına göndərdi. Hüseyin Təbrizdə gözlərini müalicə etdirə-etdirə təhsilini də buraxmadı, imkan olduqca oxudu, çətinliklərə, məhrumiyyətlərə dözdü, ancaq oxudu... Şərq fəlsəfəsini, Şərq tarixini və ədəbiyyatını öyrənməyə can atdı.

Sonralar Mişginaz xanım xatırlayardı: «Mənə deyərdi ki, gənclik illərində xoş bir gün görməmişəm. Boyum çıxandan yarıac, yarıtox oxumuşam».

O, müəllimi Sidqiyə məktublar göndərirdi. Bir dəfə müəllimindən aldığı məktuba sevinc içində belə cavab yazdı: «Gözlərinin xəstəliyi yaxşıdır. Görmək allahın insana bəxş etdiyi ən böyük nemət imiş... Mənə tez-tez məktub yazın. Mən sizin şagirdinizəm və həmişə çalışıram ki, sizdən bir söz eşidəm, öyrənəm».

Cavid əbədi deməkdir

Ali təhsil almaq istəyilə Hüseyin İstambula gedirdi. Sevinirdi, uçurdu. «İstanbul... dünyanın gözəl şəhərlərindən biri... Görək də necə qarşılayacaqsan məni, qoynunda günüm, təhsilim necə olacaq?!»

Gəmi gedir, Hüseyin maraqla uzaqlara baxırdı. «Günəş qürub eləyir... Göy... fəza, dəniz, gömgöy... Uzaqda, yalnız üfüqlərdə var bir aləmi-nur...

Qüruba qarşı dəniz səhneyi-lətafət olur.

Qüruba qarşı dəniz başqa bir qiyamət olum».

1906-cı il aprelin 24-ü... «Gecə... İstanbulun Boğazına daxil olduq. Elə ki, səhər açıldı, tamaşa etdik. Boğaz nə Boğaz!!! Allah zaval verməsin...»

Hüseyn ömrünün dörd ilini Türkiyədə keçirdi. İstanbul universitetlərində azad müdavim kimi mühazirələrə qulaq asdı. Ədəbi aləmlə maraqlandı, Rza Tofiq, Tofiq Fikrət təkin məşhur şairlərlə dostlaşdı.

1910-cu ildə Hüseyn Rasizadə Naxçıvana qayıtdı. Tiflis, Bakı, Gəncə şəhərlərində müəllim işlədi... 1919-cu ildə isə həmişəlik Bakıya gəldi. 1937-ci ilin dörd iyununa kimi bu şəhərdə yaşadı, yaratdı, müəllimlik də etdi, öyrətdi.

O, harada olur-olsun, oxusun ya işləsin, fərqi yox idi, hər şeyə şair gözüylə baxırdı. Düşünür, duyğularını qələmə alırdı.

Çox erkən «Gülçin», «Salik» təxəllüsü ilə şeirlər yazsa da oxucular arasında o, «Cavid» təxəllüsü ilə sevildi, məşhurlaşdı, əbədilik oldu.

Solmaz nişanələr

Şeirlə ədəbiyyata gələn Hüseyn Cavid ilk pyesi «Ana»nı (1910-cu il) yazana kimi lirik şair kimi tanınmışdı. «Keçmiş günlər», «Bahar şəbnəmləri» şeir kitabları onun incə zövqlü, dərin düşüncəli mütəfəkkir şair olduğunu təsdiq etmişdir. «Ana»dan sonra yazdığı «Maral», «Şeyx Sənan», «Uçurum», «Şeyda», «İblis», «Afət», «Peyğəmbər», «Topal Teymur», «Knyaz», «Telli saz», «Səyavuş», «Şəhla», «Xəyyam», «İblisin intiqamı» pyesləri ona böyük şöhrət qazandırmışdır. Ədəbiyyat tariximizdə mənzum dram Hüseyn Cavidin adı ilə bağlıdır.

Su kimi duru, almaz kimi saf.

Böyük dramaturq Cəfər Cabbarlı Hüseyn Cavidin şeir dili və şeiriyyəti haqqında görün nə gözəl demişdir: «Caviddə su kimi duru, almaz kimi saf, parlaq

və oynaq bir lisan vardır... Cavidə hər kəsi məftun və əsir edəcək bir qüvvəyi-şəriyyət vardır».

Hüseyn Cavid yaradıcılığının görkəmli tədqiqatçısı, akademik Məmməd Cəfər də belə yazır: «Cavidin sənəti bədii forma, janr cəhətdən çox zəngin, əlvan olmuşdur. O, yüksək sənəkarlıqla yazılmış lirik şeirlər, poemalarla yanaşı, Azərbaycan səhnəsinə faciə və dramlardan ibarət 15 orijinal əsər vermişdir. Azərbaycan ədəbiyyatında ilk mənzum faciə və dramların yaradıcısı Cavid olmuşdur. Sonradan mənzum dram yazanlar onun sənətindən çox təsirlənmişlər».

Uşaqlara töhfə

Hüseyn Cavid uşaqları da unutmamış, onlar üçün də yeri düşəndə, yazıb yaratmışdır. Şairin «Kiçik bir məktəbliyə» ithaf etdiyi «İlk bahar» və «Qız məktəbində» şeirləri uşaqlara böyük töhfə deyilmi? «İlk bahar»da yaz fəslinin özünəməxsus cizgilərlə təsviri ürəyi oxşayır, oxucuya zövq verir:

Sevgili bir çoban, on bir yaşında,
Düdük çalar axar sular başında.
Ətrafında qoyun, quzu hoplaşır,
Oynar, mələr, qoşar, yenə toplaşır.

«Qız məktəbində» şeiri elə səmimi, elə təbiidir ki...

- Quzum, yavrum! Adın nədir?
- Gülbahar.
- Pəki sənin ana, baban varmı?
- Var.
- Nasıl, zənginmidir baban?
- Əvət, zəngin, bəyzadə...
- Öylə isə, geydiyın geyim nəçin böylə sadə?

Yoxmu sənin incilərin, altun bilərziklərin?

Söylə, yavrum! Heç sıxılma.

– Var əfəndim, var... Lakin

Müəlliməm hər gün söylər, onların yox qiyməti,

Bir qızın ancaq bilikdir, təmizlikdir ziynəti.

Uşaqlar, Hüseyn Cavidin yaradıcılığında qanadlı, ibrətamiz ifadələr, aforizmlər çoxdur. Bunlardan bir neçəsini sizə təqdim eləməkdə məqsədim odur ki, keçəcəyiniz həyat yollarında şairin arzusunca yaşamağa çalışın.

Ölüm var ki, həyat qədər dəyərli,

Həyat var ki, ölümdən də zəhərli.

Nəfsinə xor baxan bir qəhrəman ol,

Haqq üçün başından keçən insan ol!

Yaşamaq gərçi xoş əməl,

Yaşatmaq daha gözəl.

«Koroğlu»

Mişginaz xanım xatırlayardı: «Üzeyir bəyin bacanağı Pənah bəy Qasımovla biz... qonşu idik. Üzeyir bəy, eləcə də Müslüm bəy Maqomayev tez-tez Pənah bəygilə gələr və hər dəfə ya onlara getməzdən əvvəl, ya da çıxandan sonra bizə gəlib söhbət edərdilər...

Yadımdadır... 1936-cı ilin sentyabr ayının 27-də Pənah bəyin kiçik qızı Nigarın ad günü idi... Söhbət zamanı Üzeyir bəy üzünü Cavidə tutub dedi: «Cavid əfəndi, özün bilirsən «Koroğlu» üzərində işləyirəm. Yaman vuruşdayam. Bu yaxınlarda qurtarıram. İnşallah, «Koroğlu»nu qurtarandan sonra ürəyimdə tutmuşam ki, sənin «Şeyx Sənan»ınna opera yazım.

Cavid dedi:

– Üzeyir bəy, mən sənin qulluğunda həmişə hazırım. Nə vaxt istəsən «Şeyx Sənan»a libretto yazaram».

Azərbaycan operasının şah əsəri – «Koroğlu»nun ilk tamaşası 1937-ci ilin 30 aprelində oldu. İlk tamaşa gözlənildiyindən də yaxşı təsir bağışladı. Qürur, sevinc hissləri tamaşaçıları qanadlandırmışdı. Bunların arasında Cavidlə Miginaz da var idi. Üzeyir bəy öz onlar üçün iki bilet göndərmişdi.

Tamaşa qurtaran andaca gurultulu alqışlar qopdu, nə qopdu. Sanki birdən-birə ardı-arası kəsilməyən dolu yağmağa başladı.

Mişginaz əl çala-çala Cavidə dedi:

– Xalq gör necə qarşılıyır «Koroğlu»nu, Cavid!

Cavid də ona dedi:

– Bu gün, Mişginaz, əsl xalq bayramı, əsl sənət bayramıdır.

Pərdə enəndə onlar Üzeyir bəyi təbrik üçün səhnə arxasına keçdilər...

Bütün mətbuat mədəniyyətimizin bu böyük hadisəsini iftixar hissilə qeyd etdi. «Yeni yol» qəzeti «Koroğlu»nun ilk tamaşası münasibətilə səhifə verdi. Səhifədə Hüseyn Cavidin də ürəkdən gələn sözləri vardı: «Koroğlu» operası, Azərbaycanın opera aləmində öz revolyusion coşğunluğu ilə, bədii yenilikləri ilə, parlaq xalq musiqisi ilə son dərəcə yüksək bir yer tutmaqdadır».

İyun, 1984

DÜNYA ŞÖHRƏTLİ SƏNƏTKAR

Bir uşaq vardı

Bir uşaq vardı. 1885-ci ildə sentyabrın 18-də dünyaya göz açmışdı. Dörd tərəfi qayalarla əhatə olunan, tez-tez xəfifi дума бүрүнән, ab-havası ilə həmişə eşilən bir şəhərdə boy atıb böyüyürdü.

Qəribə uşaqdı bu uşaq. Özü də qəribəlikləri gündən-günə çoxalırdı bu uşağın. Gündən-günə.

Bulaqlar onunla danışdı. Şırıltıları ilə.

Yarpaqlar onunla dərdləşirdi. Pıçıltıları ilə.

Quşlar onunla sevinclərini bölüşürdülər. Cəh-cəhləri ilə.

O da dayanıb qulaq asır, asırdı, heç birisinin xətrinə dəymək istəmirdi.

Yoldaşları çöldə-çəməndə hey onu səsləyirdilər:

– Üzeyir, gəlsənə, niyə dayandın axı?!

Üzeyir başını qaldırırdı:

– Heç, gəlirəm, - cavab verirdi və yoldaşlarının dalısınca götürülürdü.

Gəzintidən qayıdanda hansı evdənsə tarın səsi eşidilirdi. Qədimi musiqi aləti fəqan eləyirdi. Üzeyir ayaq saxlayır, o səsi, o fəqanı dinləmədən gedə bilmirdi.

– Üzeyir, nə oldu yenə?!

– Heç, gəlirəm!..

Şuşada səsi olmayan adam az tapılar, deyirlər. Üzeyirin də səsi vardı. Tez-tez oxuyurdu. «Muğam» və «təsnif» oxuyurdu. Səsi xoşa gəlir, ruhlanırdı.

Dinləməyi də xoşlayırdı Üzeyir. «Çoban bayatısı»nı da, «Qarabağ şikəstəsi»ni də, «Qalada yatmış idim»i, «Sona bülbüllər»i, «Üç telli durna»nı da dinləyirdi. Doymaq bilmirdi bu xalq mahnılarından. Bilmirdi heç.

«Üç telli durna»nı dinləyəndə ruhu oynayırды yerindən onun, düşünür, düşünürdü.

Evlərinin dalı qaya.

Qayadan baxarlar aya.

Mənim dərdim gəlməz saya...

Hələ muğamlarımız... Onun uşaq xəyalına qol-qanad verirdi həmişə...

Üzeyir sonralar uşaqlıq çağlarını belə mənalandıracaqdır: «...İlk musiqi təhsilimi... Şuşada, ən yaxşı xanəndə və sazəndələrdən almışam».

Qori müəllim seminariyasında

1 sentyabr 1899-cu il. Üzeyir Qori müəllimlər seminariyasının şagirdidir. O, necə də sevinir. Oxumaq, öyrənmək onun ürəyincə olmuşdur həmişə. Ürəyincə!

Üzeyirlər o vaxt bir yerdə oxumuş, dostluq etmiş Əli Terequlov onunla ilk görüşünü 1945-ci ildə belə təsvir etmişdir: «...Qəbul olunanlar arasında açıq qəhvəyi rəngli şagird kurtkası geymiş, belinə ensiz qayış bağlamış və qaragül papaqda qarabuğdayı, arıq bir cavan oğlan da vardı. Bu, Üzeyir Hacıbəyov idi».

Biləndə ki, seminariyada heseab, həndəsə, tarix, təbiətşünaslıq, coğrafiya, pedqogika və s. fənlərlə yanaşı musiqiyə də geniş yer verilir, mahnı oxumağı, musiqi alətlərində çalmağı öyrədirlər. Üzeyirə elə bir dünyanı bağışladılar.

«Nə yaxşıdı. Musiqi mənim dünyamdı. Tale məni özü ondan ayırmır. Ayırmır!..»

Əli Terequlovun məqaləsindən: «Nəğmə oxumağı və skripkada çalmağa öyrənmək dərsləri, xüsusən Üzeyir Hacıbəyovuq, Müslüm Maqomayevin, mənim və daha bir neçə yoldaşımızın xoşuna gəlirdi.

Biz ancaq skripkada çalmaqla kifayətlənməyib nəfəs alətlərində çalmağı da öyrənmək qərarına gəldik. Üzeyir baritonu seçdi, Müslüm klarneti, mən isə

korneti. Məşğələlərimiz müəvəffəqiyyətlə davam edirdi və 6-7 aydan sonra bizi orkestrə qəbul etdilər.

Bir qədər keçəndən sonra seminariyada simli orkestr təşkil edildi. Üzeyir söylə violençeldə çalmağı öyrənməyə başladı...»

Axşamüstüdür, xəfifi meh nəzərləri uzaqlara zillənən Üzeyirin ruhunu sığallayır.

– Nə bərk fikrə getdin, Üzeyir?! – Əli soruşur.

– Heç...

– Deyəsən Şuşa yadına düşüb?!

– şuşa unudulası şəhərdir ki?! Ancaq könlümü sıxan indi başqa şeydi, Əli.

– Sənin könlün niyə sıxılsın ki, Üzeyir. Üç musiqi alətində çalırsan, hamıdan da qabaqdasan.

– Məsələ bunda deyil. Əli, bilmirəm heç səni necə başa salım?! Qoy elə əhvalatı danışım da. Bu gün musiqi müəllimiz Pekker Ağəlinin düz çala bilməməsindən əsəbiləşib qışqırdı: - Üç ildir çalırsan, yenə düz çala bilmirsən. Hacıbəyov isə – o məni göstərdi – cəmi bir ildir oxuyur. Buna baxmayaraq üç çalğı alətində çalmağı bacarır. Onda mən özümü birtəhər hiss elədim. Fikirləşdim ki, mən olmasaydım müəllim Ağəlini bəlkə də elə danlamazdı. İndi Ağəli də yəqin məndən inciyib.

– Qəribə oğlansan aaa, Üzeyir. Burada sənin bir günahın var, yəni? Peker yazıq da səni Ağəliyə nümunə göstərməkdə məqsədi bu olub ki, ornu bir az hərəkət gətirsin. O ki, qaldı Ağəlinin səndən inciməyinə bu dünyasında ola bilməz. Onun könlünə mən bələdəm. Özü də sən musiqinin...

Üzeyir bilirdi ki, sözün dalısı nə gələcək, tez ili ilə onun ağızını tutdu:

– Sus, sən allah sus, məni elə tərifləməyin.

Əli də susdu. Təvazökar dostunun təvazökarlığı qarşısında daha bilmədi nə desin.

İllər ötürşdü, vaxt yetişdi. Əli Terequlovun yaddaşında bu sözlər də bizə gəlib çatdı: «1904-cü il iyun ayının əvvəllərində biz Zaqafqaziya müəllimlər seminariyası ilə vidalaşmış, evlərimizə dağılışmış, sonra da təyin olunduğumuz xalq məktəblərinə, işə getdik...»

Xalqa xidmət yolunda

Üzeyir Hadrut kənd məktəbinə təyin olunmuşdu. Bir il burada işlədi. Sonra çoxdan arzusunda olduğu Bakıya gəldi. Özü demişkən, 1905-1908-ci illərdək pedaqoji sahədə çalışmış. Bibiheybət rayonunda və şəhərdə müəllimlik edib, eyni zamanda redaksiyalarda çalışmış.

Üzeyir müəllimliyə hörmət bəsləyir, əsl müəllimi yüksək qiymətləndirirdi. «...Müəllimlərdən savayı kimimiz vardır ki, camaat içində yaşayıb da, onların həm özlərinin, həm də uşaqlarının qeydinə qalsın? İndi bu saat zaman o zamandır ki, müəllimlərimiz uşaqlara tərbiyə verən kimi, ümumi camaatımıza dəxi gərək tərbiyə versinlər... «Millət-millət» deyənlərimizin içində, doğrudan da, millət xeyri üçün iş (söz yox a!) görməyə iqdəm edənlər birinci dəfə müəllimlərimiz oldular...»

1906-cü ildə o, belə fikirləşirdi. Fikirləşə-fikirləşə də məktəbə yollanırdı, xalqa sözdə yox, işdə xidmət etməyə çalışırdı.

O, dövrü mətbuatda fəal iştirak edirdi, məqalələr, felyetonlar, səhnəciklər, hekayələr, miniatürlər yazırdı. Güldürə-güldürə oxucularını düşündürür, yurd üçün iş görməyə vətəndaş olmağa çağırırdı.

Qəzetə o, böyük əhəmiyyət verir, xalqın oyanışında, maariflənməsində onun rolunu aydınca görürdü və ona xor baxanlara gülürdü. «Qəzet» miniatüründə olan kimi:

«Birdən, fərz elə, Avropada bir məmləkətdə, məsələn, Firəngistanda qəzetlərin hamısı durduğu yerdə bağlandı.

Onda nə olar?

Onda tamam Firəngistan bir-birinə dəyər... Kişi, arvad, uşaq – hamısı bir-birinə qarışıb, bir çığır-bağır salarlar ki, qonşular dəli olarlar.

Biri çığır ki:

– Ay, kor oldum!

O birisi:

– Ay, kar oldum!

Bir başqası:

– Ay, lal oldum!

...Bəs bizim qəzetlərimiz bağlansa nə olar?

– Heç zad!»

Bəli, o gözəl müəllim idi, gözəl jurnalist idi, gözəl yazıçı idi. Amma musiqi üçün darıxırdı. Yaman darıxırdı... «Musiqi mənim dünyamdır. Mən o dünyada yaşamalıyam, musiqi dünyasında...»

Onun musiqi dünyası

O, dərs deyir, məqalə, felyeton yazıryoldaşları ilə görüşür, yazdıqları haqqında yaxşı rəylər eşidir, daxilində isə narahatlıq gündən-günə çoxalırdı. Son zamanlar böyük Azərbaycan jurnalisti Həsənbəy Zərdabinin «Kaspi» qəzeti redaksiyasında ona dediyi sözlər qulaqlarında cingildəyir, onu rahat buraxmırdı. «Sən elə bir teatr yaz ki, iştikar edənlər oxusunlar».

Nəhayət o, opera yaradacağı haqqında qəti qərara gəldi. Dahi Füzulinin «Leyli və Məcnun» poemasının əsasında eyni adlı muğam operası yaratmaq. Özü bu barədə sonralar yazmışdır: «Leyli və Məcnun necə yaranmışdır? Mən opera üzərində 1907-ci ildən işləməyə başlamışam; lakin məndə bu ideya xeyli əvvəl, təxminən 1897-1898-ci illərdə, mən on üç yaşlı uşaq ikən doğma şəhərim Şuşada həvəskar aktyorların ifasında «Məcnun Leylinin məzarı üstündə» səhnəsini gördükdən sonra yaranmışdır.

Həmin səhnə məni o qədər həyəcanlandırdı ki, bir neçə ildən sonra Bakıya gəlib operaya bənzər bir şey yazmaq qərarına gəldim. Mən xalq yaradıcılığının

klassik nümunələri olan muğamlardan musiqi materialı kimi istifadə etməyi nəzərdə tutmuşdum. Vəzifəm ancaq Füzuli poemasının sözlərinə forma və məzmunca zəngin, rəngarəng muğamlardan musiqi seçmək, hadisələrin dramatik planını işləyib hazırlamaq idi».

12 yanvar 1908-ci ildə Üzeyir Hacıbəyovun «Leyli və Məcnun» operasının Tağyev teatrında ilk tamaşası oldu. Azərbaycan opera sənətinin əsası qoyuldu. Üzeyir bəyin musiqi dünyası başlandı. Bu dünyada «Leyli və Məcnun» ilk övlad kimi birinci dayanmışdı. Bunun ardınca «Şeyx Sənan» (1909), «Rüstəm və Söhrab» (1910), «Şah Abbas və Xurşudbanu», «əslə və Kərəm» (1912) «Harun və Leyla» (1915) muğam operaları gəldilər.

Dahi bəstəkar musiqili komediyalar müəllifi kimi də şöhrətləndi. «Ər və arvad» (1910), «O olmasın, bu olsun» (1911), «Arşın mal alan» (1913) əsərləri onun musiqi dünyasında öz yerlərini tutdular.

20-30-cu illərdə Üzeyirin musiqi dünyasına mahnılar, xor üçün yazılmış kantatalar axışdı... Sonra... Sonra elə bil hadisə baş verdi ki?! Səhnəmizdə Koroğluya geniş meydan verildi. Koroğlu gəldi səhnəmizə öz dəliləriylə. Koroğlu!

Bu, 1937-ci ilin 30 aprelində oldu. «Koroğlu» operası onun musiqi dünyasında öz şərəfli yerini tutmaqla opera sənətimizin yenilməz tacı oldu.

Uşaqları sevmək azdır...

Üzeyirin ömür-gün yoldaşı Məleykə xanım Hacıbəyovanın xatirəsindən sətirlər: «O, həmişə uşaqların səsini, gülüşün eşitmək istəyirdi...

Yaşadığımız həyətin uşaqları ilə Üzeyir arasındakı səmimiyyətdən danışmaqla qurtaran deyil... Bəzən o, uşaqları ardınca düz otağa gətirir, özü pianonun arxasında əyləşir, müxtəlif mahnılar çalır, uşaqlara isə xorla oxumağı öyrədirdi...

Üzeyirin qohumlarının uşaqları tez-tez bizə gələrdi. Üzeyir onların təlim-tərbiyəsi ilə ayrıca məşğul olurdu. Bir dəfə uşaqlardan hansısa xörək yeyib ayağa qalxarkən Üzeyir onu çağırdı. O biri otaqda ona nə isə dedi. Bir azdan uşaq

pəncərənin ağzında dayanıb nə isə əzbərləyirdi. Mən ona yaxınlaşdım. Diqqətlə qulaq asdım. O, bu sözləri təkrar edirdi: «Durmaq olarmı?.. Çox sağ ol».

Sonra öyrəndim ki, bu sözləri Üzeyir öyrətmişdir. Xörək yeyildikdən sonra oynamağa və ya həyə düşməyə icazə almaq, sonra razılıq əlaməti olaraq «çox sağ ol» demək lazımdır».

Uşaqları sevmək azdır, onların tərbiyəsilə məşğul olmağı da sevmək lazımdır. Üzeyir Hacıbəyov kimi.

Bir dahi vardı, yaxud ölümsüzlük

Bir dahi vardı. 1948-ci ildə noyabrın 18-də dünyaya göz yummuşdu. Amansız ölüm heç nəyə, heç şeyə baxmamışdı, aparmışdı onu – böyük şəxsiyyəti, dahi bəstəkarı. Ancaq sənətinə toxuna bilməmişdi ölüm.

Ölümsüzlük qazandı onun sənəti – Üzeyir Hacıbəyov sənəti. Ölümsüzlük!

Avqust, 1984; sentyabr, 1990

GÜNƏŞƏ BƏNZƏDİLƏN DAHI

Kərbəladə bir uşaq dünyaya göz açdı

1494-cü il. Kərbəladə bir uşaq dünyaya göz açdı. Atası Süleymana xəbər çatdı ki, oğlu olub, ürəyi atlandı, sinəsində sözlər qatarlandı: «Bayatıların bir iyidi də artdı, sayımızı çoxaltdı. Qədəmi yüngül olsun, ad-sanımızı həmişə ucaltsın, ilahi! İştahan pis deyil Süleyman, çağa yenincə dünyaya gəlib, sən igidliklərdən, ucalıqdan dəm vurursan... Atayam da. Ata istəyinin qabağına səddmi çəkmək olar?!.»

Süleyman Bayat qəbiləsindəndi. Oğuz soylarının bir qolu olan Bayat qəbiləsindən. Bayatlar İraqda, ərəblərin əhatəsində yaşasalar da, öz doğma

dillərini, adət-ənənələrini göz bəbəyi kimi qoruyub-saxlayırdılar. «Dədə Qorqud kimi ulumuz, sazlı-sözlü ozanımız olub bizim», - deyirdilər.

Dədə Qorqud Süleymanın da dilindən düşməzdi. Onun müdrik sözlərindən tez-tez misallar çəkərdəi:

Baba malından nə fayda, başda dövlət olmasa?

Qız anadan görməyincə öyüd almaz.

Oğul atanın yetiridir, iki gözünün biridir.

Məhəmməd

Gecəydi. Süleyman hələ yatmamışdı, oğluna ad fikirləşirdi. Pərəstiş etdiyi Dədə Qorqudun nə vaxt gəlib gözlərinin qabağında dayandığını o heç bilmədi. «Dədəm Qorqud, nəvənə ad qoymağa gəlmisən?! Fikir eləmə, elə ad qoyacağam ki, sən də ürəyincə olsun. Qohum-əqrəba da bəyənsin, bayatlar da fərəhlənsin. Məhəmməd qoyacağam uşağın adını, Məhəmməd...»

– Adı ilə böyüsün, ay kişi, nə yaxşı ad tapmısan?!

Sən demə, Süleyman son sözünü özü də hiss etmədən ucadan demiş, arvadı da eşitmişdi.

– Sən hlə yatmamısan?! – Süleyman arvadının qeydinə qalırmiş kimi narahatlıqla soruşdu:

– Yox, Süleyman, - arvadı cavab verdi, - mən də fikirləşirdim... Sən mənə qabaqladın.

– Yaxşı, nə qədər ki, Məhəmməd oyanmayıb bir hovur yuxula. Oyansa, yenə qoymayacaq yatasan...

Bir-birinə «gəcən xeyrə qalsın!» çoxdan demişdilər. Susdular. Süleyman qaranlıqda gözlərini qapıya tərəf zillədi. Dədə Qorqud nə gəzirdi?! Xəyalındakı, qəlbindəki, dilindəki Dədə Qorqudu gəlib gözlərinə görünmüşdü.

Süleymanı fikir götürdü: «Dədəm Qorqud, ey böyük ulumuz, görək də, nəvən sənə dediyin oğullardan olacaqmı?! Mənim arzumu bilirsən. İstəyirəm o təkcə mənim adımı yox, bütün bayatların, oğuzların adını ucaltsın!..»

Mütaliənin sonu yoxdur

Süleyman qohum-əqrəbasına, dost-doğmasına, tanış-bilişinə deyərdi: «Acaq, yavan çörək ye, ancaq uşağını oxut!».

Məsləhət gördüyünü Süleyman özü birinci eləyirdi. Məhəmmədin oxumaq yaşını çatanda əlindən tutub mollaxanaya apardı. Məhəmməd yaxşı oxudu. Adı mollanın dilindən düşmədi. Süleyman fərəhləndi. Gözləri güldü.

Gün gəldi. Məhəmməd mollaxananı «Əhsən!», «Afərin!» eşidə-eşidə bitirdi. Bu dəfə atası onu Kərbəlanın yaxınlığındakı böyük şəhərə – Bağdada apardı. Məhəmməd Bağdad mədrəsəsində təhsilini bir az da həvəslə davam etdirdi. İllər keçdikcə o, elmin daha dərinliklərinə baş vurdu. Mədrəsəni də uğurla bitirdi.

Ancaq onun oxumağı, mütaliəsi bitmədi. Hey oxudu, oxudu... Başa düşmüşdü ki, insan ömrü boyu oxumalı, öyrənməli, heç vaxt mütaliəsini dayandırmamalıdır. O da dayandırmadı. Dövrünün elmlərini mənimsədi, zəmanəsinin ən bilikli adamlarından oldu.

O lap erkən yaşlarından şeirə vurğundu. Mədrəsədə oxuyanda yazmağa başlamışdı, şeirlə canbir, qəlbbir olmuşdu. Mədrəsəni qurtarar-qurtarmaz taleyi artıq öz hökmünü vermişdi: o yalnız şair olacaqdı! Bəs elmləri niyə belə ehtirasla öyrənirdi? Bir az sonralar o, azərbaycanca divanının dibəçəsində yazacaqdı: «..Elmsiz şeir əsası yox divar olur və əsassız divar gəyətdə bətibar olur».

Füzuli

Təbi rəvan, ilhamı güclü Məhəmməd özünə təxəllüs seçə bilmirdi. Gündə bir təxəllüs götürür, bir müddət sonra həmin təxəllüsü işlədən şairə rast gəlir və onu atırdı. «Demə, məndən əvvəl gələn dostlar ibarələrdən çox təxəllüsləri götürmüşlər».

O elə bir təxəllüs götürmək istəyirdi ki, onu heç kəs işlətməmiş olsun. «...Əgər şeirdə başqaları ilə müştərək bir təxəllüs götürərsəm, müvəffəq olmayanda mənə zülm olar, müvəffəq olanda ortağıma zülm etmiş olaram».

Şair hey fikirləşir, düşünüb-daşınırdı. Nəhayət, bir axşam öz-özünə dedi: «Füzuli... bu sözü təxəllüs götürəcəyəm... və onun himayəsinə sığınacağam...

Axı, Füzul sözü fəzlin cəmidir. Füzuli sözünün xalq arasında başqa bir mənası da vardır. Bu da ədəbə müxalif deməkdir».

O qət etdi. Həmişəlik özünə təxəllüs götürdü: Füzuli.

Onun dünyaya deyəcəyi sözləri çoxdu. Odur ki, vaxt itirmədən yazdı, yaratdı. Elə şöhrətləndi, elə şöhrətləndi ki, səsi-sorağı dünyaya yayıldı və təxəllüsünün ikinci mənası barəsində heç düşünən də olmadı. Hamı onu elə birinci mənasında qəbul etdi, sevdi, ürəyində ona yer verdi.

Üç dildə

Təzkiyəçilərimizdən Sadiqbəy Əfşan Məhəmməd Füzuli barəsində iftixarla yazmışdır: «...Heç bir insana bu istedad səadəti əl verməyibdir ki, türki, farsı və ərəbi kəlama bu qədər qadir olsun».

Qadir Füzuli Azərbaycan dilində şeirlər divanı, «Leyli və Məcnun» poeması, «Bəngü Badə», «Söhbətül-əsmar» alleqorik poemaları, «Şikayətnamə» və s. əsərləri yazmışdır. Fars dilində onun şeirlər divanı, «Səhhət və Mərəz», «Rindü Zahid», «Həft cam» («Yeddi cam») və s. vardır. Ərəb dilində isə şair «Ənisülqəlb» («Ürək dostu») kimi həcmcə ən böyük qəsidəsini və qəsidələrini, «Mətləül-etiqa» adlı elmi fəlsəfi əsərini qələmə almışdır. Füzuli bədii tərcümə ilə də məşğul olmuşdur. Onun «Hədisi-ərbəni» («Qırx hədis»), «Hədiqətüs-süəda» («Xoşbəxtlər bağçası») adlı tərcümələri vardır.

Dahi Füzuli uşaqlar üçün də əsər yazmışdır. Bu, «Söhbətül-əsmar», yəni «Meyvələrin söhbəti» adlı alleqorik əsərdir.

Təsəvvür edin ki, bir bağdasınız. Qulağınıza hər yandan səslər gəlir. Yan-yörənizə nəzər salın. Kimsəni görməyəcəksiniz... Danışan, daha doğrusu, mübahisə eləyən meyvələrdir. Bir qulaq asın:

Zərdalı (ərik) lovğa-lomğa özünü öyür. Alma ona deyir:

Key qarnı vərəmli, sinəsi çak...

Vey caməsi tozlu, zəlləti xak...

Hər kim səni yedi qarnı şişdi.

Dəryayi-bəla içinə düşdü.

Əryi tənqid edəndən sonra Alma da özünü öyür. Bu, Əmrudun (armudun) xoşuna gəlmir, ona cavab verir:

Gər qabili-iftixar olubsan?

Alma adını neçün qoyubsan?

Gər yaxşı olardın al deyərdin.

Alma neçün adını qoyardın?

Bağda Gilas, Heyva, Nar, Şaftalı, Üzüm və s. meyvələr beləcə başqasını pisləməklə özlərini öyürlər.

Böyük şair bu əsərilə bir-birini bəyənməyən lovğa adamlara istehza ilə gülür, onları təvazökar olmağa çağırır.

Yüzulinin tərbiyə ilə əlaqədar nəsihətamiz, hikmətli, poetik fikirləri, düşüncələri çoxdur. Bir-ikisi ilə tanış olun:

Düzlükdə artmışdır sözün qiyməti,

Düzlükdür hər şeyin ilk məziyyəti.

Yoxdursa meyvədə ağaca ehtiyac əgər,
Meyvə ağacda tutmamalı boş yerə məkan.

Mal çox yığma, həzər eylə əzabından kim,
Rənci artar ağır olduqca yükü həmmalın.

«Salam verdim, rüşvət deyildir deyə almadılar»

Sultan Süleyman Bağdadda olanda Füzuli təqaüddən ötrü ona ərizə verir. Sultan da ayda doqquz ağça alması üçün ona barat göndərir. Ancaq Füzuli bu pulu ala bilmir. Təqaüd alacağı yerə gedib gəlməkdən cana doyur: «Əcəb özümü işə saldım. Gərək heç ərizə verməyəydim... Elə dedilər ver, ver, köməyi olar. Mədədçi yoxdur, neyləyim?! Cəfaçı dünyada iltifatsız oldum.

Taleimdir mənə cəfa gətirən,
Hər anında min bəla gətirən.

Neyləyim, əldən nə gəlir?..»

Dahi şairin əlindən o gəldi ki, oturub yaşadığı dövrün haqsızlığından etiraz səs ilə dolu məşhur «Şikayətnamə» əsərini – bədii məktubunu yazdı. Məktubda onu get-gələ salan idarə məmurlarını, onların süründürməçiliyini, acgözlüyünü, rüşvətxorluğunu damğaladı:

Salam verdim, rüşvət deyildir deyə almadılar
Hökm göstərdim – fəidsizdir deyə müləfit olmadılar.

Kərbəlada bir dahi dünyaya göz yumdu

Məhəmməd Füzuli İraqi-Ərdəbin bir sıra şəhərlərində: Bağdadda, Hillədə, Nəcəfdə yaşamışdır. Sonralar doğulduğu məskəninə – Kərbəlaya gəlmiş, elə burada da 1556-cı ildə taun xəstəliyindən vəfat etmişdir.

Doğulduğu torpaqla – Kərbəla ilə Füzuli həmişə fəxr etmişdir:

Ey Füzuli, məskənim çün Kərbəladır, şerimin
Hörməti hər yerdə vardır, xəlq onun müştəqidir.
Nə qızıldır, nə gümüş, nə ləlü, nə mirvarıdır,
Sadə torpaqdırsa, lakin Kərbəla torpağıdır.

Ürəklərin fatehi

Füzuli poeziyası həmişəyaşardır.

İngilis şərqşünası Kibb yazmışdır: «Dühasının orijinallığı ilə məşhur olan Füzuli Şərqdə parlayan günəşə oxşadıla bilər».

Günəş kimi Füzuli poeziyası da əbədidir.

Kibb bir də demişdir:

«Füzuli Şərqin yetişdirdiyi ən səmimi, ən həssas şairdir».

Səmimi, həssas poeziya həmişə ürəklərdə yuva qurar. Ürəklərin fatehidir Füzuli.

İyul, 1985

